

Tamara FARCA
(Colegiul Național Bănean,
Timișoara)

Francesco Griselini în perspectiva venetiană asupra Banatului din secolul al XVIII-lea

Abstract: (Francesco Griselini and the Venetian Perspective on 18th Century Banat) The article has a general perspective regarding observations made by Francesco Griselini during his official mission in Banat (1774-1777) and published in *Lettere odepорiche. Ove suoi viaggi e le di lui osservazioni spettanti all storia naturale ai costumi di vari popoli e sopra piu altri interessanti oggetti si descrivono, giuntevi parecchie memorie dello stesso autore, che riguardano le scienze e le arti utili*. In the analysis of Francesco Griselini's observations, we used the only Italian edition of his work, published in Milan in 1780 and little known to Romanian historiography. This article has identified the structure and the main themes existing in the work *Lettere odepорiche*. The article has shown that *Lettere odepорiche* is the main source for the German edition of Banat's History and the two works reflect an exhaustive picture of Banat in the 18th century. The article represents a contribution to the analysis and imposition of Francesco Griselini's work, *Lettere odepорiche* in the Romanian historiography.

Keywords: Francesco Griselini, *Lettere odepорiche*, Banat, 18th century, Valahia

Rezumat: Articolul a realizat prezentarea generală a observațiilor constatate de Francesco Griselini în timpul misiunii sale oficiale din Banat (1774-1777) și publicate în lucrarea *Lettere odepорiche. Ove suoi viaggi e le di lui osservazioni spettanti all storia naturale ai costumi di vari popoli e sopra piu altri interessanti oggetti si descrivono, giuntevi parecchie memorie dello stesso autore, che riguardano le scienze e le arti utili*. În analiza acestor observații ale lui Francesco Griselini am utilizat unica ediție în limba italiană a lucrării, apărută la Milano în anul 1780 și puțin cunoscută istoriografiei române. Prezentul articol a identificat structura și principalele teme existente în *Lettere odepорiche*. Articolul a demonstrat că *Lettere odepорiche* au reprezentat sursa de bază pentru ediția germană a istoriei Banatului, iar cele două lucrări reflectă imaginea exhaustivă a Banatului din secolul al XVIII-lea. Articolul reprezintă o contribuție în analiza și impunerea în istoriografia română a lucrării scrise de Francesco Griselini, *Lettere odepорiche*, a ediției italiene a istoriei Banatului.

Cuvinte-cheie: Francesco Griselini, *Lettere odepорiche*, Banat, secolul al XVIII-lea, Valahia

Argumentul prezentului studiu a avut în vedere analiza documentelor istorice referitoare la istoria Banatului, scrise în limba italiană de către Francesco Griselini în perspectiva venetiană, iluministă exercitată indirect asupra acestor lucrări prin intermediul coridorului cultural vienez¹. Având în vedere acest fundament am stabilit următoarele obiective ale studiului: identificarea principalelor principii iluministe care sunt reflectate în lucrările despre istoria Banatului. În realizarea acestui studiu am realizat raportarea la lucrările scrise în limba italiană ale lui Francesco Griselini: *Giornale d'Italia spettante alla scienza naturale e principalmente all'agricoltura, alle arti ed al commercio* (*Jurnalul Italiei*

¹ Victor Neumann, *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, Iași, Editura Polirom, 2006, p.161.

despre tiin ele naturale i mai ales despre agricultur , art i comer)²., Nuovo Giornale d'Italia spettante alla scienza naturale e principalmente all agricoltura, alle arti ed al commercio (Jurnalul Italiei despre tiin ele naturale i mai ales despre agricultur , art i comer)³, Lettere odepорiche. Ove suoi viaggi e le di lui osservazioni spettanti all storia naturale ai costumi di vari popoli e sopra piu altri interessanti oggetti si descrivono, giuntevi parecchie memorie dello stesso autore, che riguardano le scienze e le arti utili⁴ (Jurnal de c l torie. Asupra c l toriei, observa iile despre istoria natural , obiceuirile diferitelor popoare i alte interesante obiective descrie)(Anexa nr.:1).*

Banatul se va integra spa iului iluminist într-o perioad târzie a secolului al XVIII-lea, dup includerea sa în structura administrativ a Casei de Austria odat cu anul 1716. Extinderea principiilor iluminismului se va datora aceleia i coridor cultural al Casei de Austria, care este impresionat de modelul monarhiei administrative franceze. De i p trunderea ideilor iluministe are la baz Aflklarung, metamorfozarea acestora depinde de particularit ile interne, de capacitatea de reac ionare i construirea canalelor care permit asimilarea i prelucrarea acestora. În acest caz, contextul socio-politic precedent, statutul juridic avut în perioada anterioar de Vene ia (republic autonom) i Banat (regimul autonom al capitula iilor) în raportul cu Imperiul Otoman i elementele de spiritualitate au generat nuan e diferite ale celor dou spa ii geografice în receptarea ideilor iluministe i decalajul de manifestare al acestora.

Contextul iluminist vene ian influen eaz atitudinea civic-intelectual a lui Francesco Grisellini remarcat prin preg tirea sa enciclopedic , preocup rile multiple manifestate în domeniul tiin elor naturale, jurnalismului, dramaturgiei, istoriei, economiei, desenului. Artiviatea sa va fi remarcat de societ ile tiin ifice de la Pavia, Berna, Institutul de tiin e din Bologna, Societatea Olmitz, Academia de Istorie Natural di Cotona, al c ror membru va deveni.

Francesco Grisellini se va remarca prin calitatea de cet ean i analiza raportului cet ean-monarhul luminat concretizat prin de inerea unor func ii oficiale precum director al coloniilor de italieni din Banat (1774-1777), reprezentant oficial al Imperiului Habsburgic în Banat, secretar -Societatea patriotic milanez (1777-1781). Ideile iluministe ale lui Francesco Grisellini r zbat de la bun începutul activit ii sale jurnalistice. Ilustrativ este în aceast privin articolul intitulat *Pensieri di Francesco Grisellini intorno ai modi pratici di render rieca e pottente una nazione, esposti dallo stesso in una lettera ad un patrizio Veneziano*, (Gândurile lui Francesco Grisellini legate de modurile practice de cre tere i putere ale unei na iuni, expus de autor într-o scrisoare adresat unui nobil vene ian), ap rut în 12 iulie 1765⁵. Articolul se caracterizeaz prin expunerea teoretic i practic a

² Francesco Grisellini, *Giornale d'Italia spettante alla scienza naturale e principalmente all* agricoltura, alle arti ed al comercio*, Benedetto Milocco, Venezia, 1765.

³ Idem, *Nuovo Giornale d'Italia spettante alla scienza naturale e principalmente all* agricoltura, alle arti ed al commercio*, Venezia, 1777.

⁴ Idem, *Lettere odepорiche. Ove suoi viaggi e le di lui osservazioni spettanti all storia naturale ai costumi di vari popoli e sopra piu altri interessanti oggetti si descrivono, giuntevi parecchie memorie dello stesso autore, che riguardano le scienze e le arti utili*, Milano, Gaetano. Motto, 1780.

⁵ *Ibidem*, 1766, p.9. „Pensieri di Francesco Grisellini intorno ai modi pratici di reandare rieca e pottente una Nazione, esposti dalla stesso in una Letterea ad un Patrizio Veneziana”(Gândurile lui Francesco Grisellini asupra modurilor

ideilor despotismului luminat. Cu modestie, în nota introductivă a articolului, Francesco Grisellini afirmă că „nu am lumină pentru a sugera Excelenței Voastre”⁶ pentru că mai apoi s-a structurat și s-a argumentat solid în 20 de puncte concepția sa despre contractul social, drepturile naturale și despotismul luminat dominat de reformismul economic.

Pe baza principiilor iluministe care definesc convingerea civic-intelectuală, Francesco Grisellini va analiza situația existentă în Banat din prisma conștientizării și a metodelor.

Cod. Cicogna, Muzeul Civic Correr, Veneția
Francesco Grisellini (1717-1787)

Debutul istoriografiei iluministe despre Banat

Finalul misiunii oficiale întreprinse de Francesco Grisellini în intervalul septembrie 1774-februarie 1777, a fost realizarea unei lucrări despre istoria Banatului. Această lucrare a fost tipărită în două ediții, în limba germană și apoi în limba italiană. Se cuvine întrebarea de ce două ediții, dar mai ales de ce în două limbi străine diferite?

Ediția în limba germană, apărută la Viena în 1780 sub titlul, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvarer Banats im Briefen an Standespersonen und Gelehrten*.⁷ (Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișan), a fost necesară, deoarece reprezenta o cerință a misiunii din Banat. Solicitarea unei asemenea lucrări devenise oficială, deoarece autoritățile imperiale au dorit să cunoască

practice de readucerea unei Națiuni spre bogăție și putere, expus de același într-o scrisoare unui Patrician Venețian), în *Giornale d'Italia*, 1766, p. 9.

⁶ *Ibidem*, 1766, p. 9. „io non ho lumi tali per suggerire all' E.V. ”. (Traducere proprie).

⁷ Franz Grisellini, *Aus dem Versuch einer politischen und natürlichen...*, f r pagin .

detalii despre teritoriul, locuitorii care se aflau în perimetrul st pânirii sale. Acesta este motivul pentru care Francesco Grisellini în această ediție germană a lucrării sale accentuează latura politică, economică și apoi cea socială. Constatăm că deși tratează probleme de importanță majoră, grupate în partea politică și naturală, stilul de abordare literară este accesibil. Accesibilitatea informației este nuanțată de stilul epistolar, scrisoarea-capitol.

Ediția italiană a lucrării lui Francesco Grisellini despre Banat poartă numele *Lettere odepорiche. Ove suoi viaggi e le di lui osservazioni spettanti all storia naturale ai costumi di vari popoli e sopra piu altri interessanti oggetti si descrivono giuntevi parecchie memorie dello stesso autore, che riguardano le scienze e le arti utili*⁸ (*Jurnal de c l torie. Asupra c l toriei, observațiile despre istoria naturală, obiceiurile diferitelor popoare și alte interesante obiective descrise, memoriile aceluiași autor despre țările și artele utile*). Ediția în limba italiană apare tot în 1780 la Milano fiind tipărită sub coordonarea lui Gaetano Motto. *Lettere odepорiche (Jurnal de c l torie)* a fost tipărită pe un format de hârtie A4 și a fost preferat separarea textului dispus pe o singură coloană de un subtitlu. Acest subtitlu aflat la marginea paginii într-o formă extrem de succintă face referiri la conținutul lecturii. Ediția italiană a lucrării lui Francesco Grisellini este grupată din considerente organizatorice pentru a evidenția mesajul tipografic în trei părți. Prima parte cuprinde omagiul închinat împotriva tesei Maria Tereza, cuprinsul sau indicele ce reflectă structura lucrării lui Francesco Grisellini, nota care cuprinde lista celor douăsprezece materialele ilustrative și paginile la care pot fi regăsite în cuprinsul cărții. Toate aceste elemente introductive ale lucrării lui Francesco Grisellini sunt dispuse pe pagini ce nu sunt numerotate. Prefața constituie partea a doua a lucrării lui Francesco Grisellini, cuprinzând opt pagini care sunt notate cu cifre romane. Partea a treia a lucrării are în vedere conținutul referitor la Banat. Detaliile referitoare la c l torie cuprind 330 de pagini numerotate cu cifre arabe, însă nu apar paginile 297 și 298⁹, fiind cându-se trecerea direct de la pagina 296 la 299. Această lipsă de pagini, considerăm că a fost o scăpare în momentul tipăririi, deoarece nu există întreruperi de conținut în momentul lecturii paginilor premergătoare.

Ediția italiană a lucrării lui Francesco Grisellini este sub semnul unui motto redactat în limba latină: „Prin acestea sunt cunoscute: că observăm locuri obișnuite, că străbat suprafața pământului, că scormonesc toate conținuturile, că examinăm cele ce li se arată în fața noastră, unul câte unul”¹⁰. Acest motto exprimă motivația exploratorului Francesco Grisellini care îndemna la curiozitatea descoperirii, cercetării de noi teritorii până în cunoscute. În acest fel se conturează convingerea că venenianul Francesco Grisellini nu poate să fie asemuit cu lătorul medieval din spațiul românesc care realizează istoria doar prin nararea evenimentului.

Ediția italiană cuprinde lista celor 12 materiale ilustrative¹¹ ce completează noțiunile teoretice aflate în decursul lecturii și oferă vizualizarea acestor informații. Acest not

⁸ Idem, *Lettere odepорiche...*, f r pagin .

⁹ *Ibidem*, p. III.

¹⁰ *Ibidem*, f r pagin . Acest motto scris în limba latină se află pe pagina de frontispiciu a cărții și aparține lui Carol Linnei în Amoenit. Acad. Tom III. „Orbe terrae peragrare, omnia loca rimari, singula obiecta contemplari notas quisbus dignoscuntur observare”. (Traducere limba latină : Dorina Popescu).

¹¹ *Ibidem*, f r pagin . Cele 12 anexe ilustrative sunt: produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică, produse marine din Marea Adriatică.

men ioneaz i pagina în care se afl anexa. Disponerea anexelor este în acea parte de con inut care necesit argumentare. Am semnalat pagina ia dubl deoarece este indicat pagina plan ei, dar mai întîlnim o pagin cu acela i num r. Aceast coinciden de pagina ie este menit s semnaleze importan a acestui material ilustrativ. Realizând o compara ie între edi ia italian i cea german în ceea ce prive te materialul ilustrativ observ m c Francesco Grisellini prefer folosirea altor plan e care sunt în strâns leg tur cu obiectivul urm rit de istoric. Astfel, în cadrul edi iei italiene nu exist ata at *Harta Banatului* i predomin imagini care privesc starea social i aspectele tiin ifice. Cu excep ia desenului care înf i eaz familia lui Iancu Korvin, al c rui original se afl în cadrul Colec iei de pictur a Palatului Imperial¹², celelalte anexe sunt imagini realizate de Francesco Grisellini.

Structura lucr rii lui Francesco Grisellini este influen at de „istoria natural a acestor ri”¹³. Aten ia lui Francesco Grisellini este concentrat „la condi ia civil antic i modern ; la orice fel de monumente i opere de art i de industrie; la caracterul distinctiv i la calit ile popoarelor ce locuiesc în aceste ri; la gradele acestora de ignoran sau de pricepere în ceea ce prive te produc ia i comer ul, f r a neglija Agricultura, care din toate artele este prima”¹⁴. Astfel, observ m preocuparea lui Francesco Grisellini pentru multiple aspecte, detalii fiind în accep iunea sa un element care ofer particularitate regiunii. În ciuda faptului c nu se consider „un bun pictor al naturii”¹⁵ abordarea interdisciplinar , enciclopedic determin importan a tuturor aspectelor prezentate. Francesco Grisellini înc din prefa a lucr rii stabile te comunicarea direct cu cititorul care „va descoperi c nu am neglijat s scot în eviden acele lucruri care mi s-au p rut demne de aten ie”¹⁶. Prefa a edi iei italiene este adresat exclusiv cititorului astfel încât „s î i poate forma o idee despre aspectul fizic al ri, succesiunea de fapte”¹⁷. Inten ia lui autorului fa de cititorul acestei lucr ri despre istoria Banatului a fost acela de a fi „în mod similar informat cu privire la evenimentele supuse raportului civil, de aceea adaug acest rezumat scurt al unei opere scris deja de mine”¹⁸.

Con inutul tiin ific al lucr rii în limba italian a lui Francesco Grisellini se caracterizeaz printr-o unitate i cursivitate a ac iunii din momentul c l toriei. Se pot desprinde trei momente ale derul rii expedi iei lui Francesco Grisellini: str baterea teritoriilor din zona teritoriului adriatic, expedi ia din Banat i c l toria pe Dun re. Cele trei momente

so iei sale de 164 de ani, harta Dun rii, drumul construit de romani pentru ap rarea Dun rii, monumentul ce indic locul trecerii Dun rii de c tre împ ratul Traian în timpul primului r zboi dacic, planul arheologic al B ilor Herculane cu vederea extern a Pe terii Ho ilor i interiorul acestei pe teri.

¹² *Ibidem*, p. 206. Explica iile referitoare la aceast imagine se afl la pagina 207.

¹³ *Ibidem*, „Questo mio piano abbracciava tutto cio che atterrebbe alla storia naturale di esti paesi; all` antico e moderna condizione civile de medessimi; ad ogni maniera di monumenti; e di lavori dell` arte e dell` industria; al genio ed indole de` populi, che ne abitano; ai loro grandi di rozzezza o di lume nelle manufatture, e nel traffico senza tralasciare l`Agricultura, che di tutte le arti e la prima, el il sostenga, nonche la sorgente del ben essere in ogni societa politica.”. (Traducere proprie).

¹⁴ *Ibidem*, p. III.

¹⁵ *Ibidem*, p. III. „buon pittore della natura”. (Traducere proprie)..

¹⁶ *Ibidem*, p. III. „puo formarsi un` idea del fisico de paese, l`ordine”. (Traducere proprie).

¹⁷ *Ibidem*, p. IV. „volendo ch`egli rimango similmente informato delle vicende cui soggiacque rapporto al civile per cio soggiungo l epitome al somma ristreta di un`opera da me intrapresa e compiuta, cio appunto della civile storia che ne lo riguarda”. (Traducere proprie).

¹⁸ *Ibidem*, p. IV.

ale expediției lui Francesco Grisellini vor fi abordate prin apelul la criterii unitare astfel încât să surprindem și argumentăm valorile comune ale spațiului străbătut. Cele trei momente ale lucrării au reprezentat repere derularea principalelor teme: drumul realizat de la Veneția spre Timișoara, descrierea orașului Timișoara, grupurile culturale din Banat, originea latină a limbii și poporului român, situația economică și socială, politica reformismului economic.

Stilul epistolar al lucrării de istoria Banatului

Spiritul epistolar, care a avut succes încă perioada medievală în Europa Apuseană, s-a remarcat în perioada iluministă prin valențele sale educative. Tocmai acestea este motivul pentru care Francesco Grisellini utilizează stilul epistolar în promovarea Banatului mai puțin cunoscut locuitorilor din Europa. În privința modului în care imaginea Banatului ca și personaj colectiv este prezentată, autorul venețian utilizează scrisorile-articol, scrisoarea-capitol.

Scrisorile-articol au reprezentat corespondența despre Banat din Banat expediate de Francesco Grisellini redacției ziarului *Giornale d'Italia* (1774-1776) devenit mai apoi *Nouvo Giornale d'Italia* (1776-1777) și au reprezentat o primă formă de dezvoltare a acestui spațiu aflat în componența Imperiului Habsburgic. Scrisorile expediate de Francesco Grisellini din Banat, în intervalul august 1774- martie 1777, sunt corespondențe care semnalează existența aspectelor tiințifice, demografice, istorice redactate într-un stil publicistic, accesibil cititorilor care nu au competențe ridicate în aceste domenii, dar care sunt interesante de această tematică. Acest corespondenț expedit din Banat a fost sub forma scurtelor rapoarte bazate pe observații directe.

Scrisorile-articol sunt scrise în momentul născutului lui Francesco Grisellini în Banat. Toate scrisorile expediate de el, în momentul publicării au înregistrat și data expediției sale și locul redacției. Fiecare scrisoare-articol are un titlu cu caracter de sinteză, nuanșând problema principală a textului. Principalele teme identificate în paginile ziarului *Giornale d'Italia* și *Nouvo Giornale d'Italia* au fost: proiectele editoriale ale istoriei Banatului, caracteristici ale grupului cultural valah, resursele naturale și economice.

Lucrarea lui Francesco Grisellini despre istoria Banatului, în cele două ediții, prezintă acest corespondenț analizat și completat cu informații suplimentare, verificate tiințific. În cele două ediții ale lucrării despre istoria Banatului, Francesco Grisellini schimbă destinatarii mesajului deoarece are în vedere preocuparea strictă asupra mesajului transmis din conținutul scrisorii-articol, respectiv al scrisorii-capitol. Un alt argument care explică schimbarea destinatarilor scrisorilor sale este dorința lui Francesco Grisellini ca informația transmisă să aibă o cuprindere cât mai mare, deoarece venețianul punea în strează un criteriu important în expediția acestora și anume interesul manifestat pentru subiectul respectiv. Informațiile publicate în ziar vor fi preluate și dezvoltate în detaliu, completându-se cu noi puncte de vedere și argumente. Fiecare scrisoare trimisă ziarului va avea un corespondenț în ediția italiană ori în ediția germană a lucrării lui Francesco Grisellini despre istoria Banatului.

Corespondența transmisă de Francesco Grisellini în data de 3 noiembrie 1775 este regăsită în conținutul mai multor scrisori. Astfel, momentul cuceririi orașului Timișoara de către armatele imperiale conduse de Eugeniu de Savoia este menționat în *Scrisoarea IV* din ediția germană, iar edițiile italiene îi revine conținutul *Scrisorii XII*. În conținutul celeiași corespondențe lui Francesco Grisellini apar și detalii despre suprafața zonei Banatului ce se regăsește în *Scrisoarea V* din ediția germană, respectiv *Scrisoarea X* din ediția italiană. Măsurile generalului Mercy doar menționate în această scurtă relatare vor fi expuse pe larg

în coninutul scrisorii-capitol adresate contelui de Soro (*Scrisoarea XIII*), iar în ediia germană fac obiectul atenției din scrisoarea capitol adresată lui Iacob de Durazzo.

O altă modalitate de promovare a imaginii teritoriului Banatului în plan european a fost aceea a scrisorilor-capitol regăsite în lucrările despre istoria acestei provincii a Imperiului Habsburgic. Ediția italiană a istoriei Banatului, *Lettere odepornche*, deși se prezintă sub forma unui jurnal de călătorie promovează în structura internă stilul epistolar. Traducerea în limba română a titlului ediției italiene, *Jurnal de călătorie. Asupra călătoriei, observațiile despre istoria naturală, obiceiurile diferitelor popoare și alte interesante obiective descrise*, exprimă obiectivul invitației la călătorie al turiștilor în acest spațiul Banatului. Francesco Grisellini găndește structura lucrării sale înănd cont de grupul internațional și se adresează. Acesta este motivul pentru care autorul abordează și menține stilul epistolar, memorialistic și în coninutul ediției italiene. În redarea scrisorilor, Francesco Grisellini folosește ca și criteriu de referință cronologia itinerariului de călătorie și explorare. Aplicând aceste criterii, ediția italiană a lucrării lui Francesco Grisellini va cuprinde 26 de scrisori-capitol și 15 destinatari¹⁹ (**Anexa nr.:2**). Numai scrisorile adresate lui Giuseppe Stella, Anton Targioni Tozzetti și Giovangiaco Ferber respectă criteriul cronologic, fiind notate cu exactitate luna și anul expediției coninutului²⁰. În aceste condiții se ridică însă întrebarea dacă timpul cronologic și spațiul geografic la care se face referință în scrisorile-capitol din lucrare este timpul redactării scrisorii pe durata căderii sale în Banat sau timpul expediției scrisorii. Întrebarea se cuvine a fi menționată în condițiile în care autorul menționează că pe perioada căderii sale în Banat a notat observațiile realizate urmând ca mai târziu să declare cercetările de rigoare²¹. În nota de subsol de la pagina 214 se face referința din partea editurii că „scrisoarea a fost scrisă în timp ce Autorul se afla în Banatul Timișoarei”²². Un argument al verității, confruntat cu observațiile realizate în Banat este

¹⁹ Destinatarii scrisorilor omagiale de Francesco Grisellini prin dedicarea unui capitol sunt: Giuseppe Stella (Profesor de medicină, Veneția), Anton Targioni Tozzetti (Profesor de medicină -Florența, președintele bibliotecii Magliabellina, asociat al mai multor biblioteci din Europa), Giovangiaco Ferber (Membru al Academiei Regale-Stockholm, Societatea Agronomică Geografică -Florența, Padova, profesor de istorie naturală -Mittan, capitala Curlandei), Giovanni Arduino (Asociat al Academiei de Științe și Economie supraindendent agrar-Veneto, Bunuri culturale), Luigi Di Dietrikstein (Consilier intim al statului) Societatea regală engleză, Giacomo Durazzo (Nobil genevez, comandant al Ordinului Sfântului Ștefan, Cavaler intim al statului), Giovanni Giuseppe di Soro (Marele cavaler general cu ordinul militar Maria Tereza, comandant al Pieții din Timișoara), Ernesto Neumann di Pukolt (Paroh al bisericii din Timișoara, consistor ecleziastic, preot canonic al catedralei), Giuseppe di Sperges și Palentz (Cavaler al Ordinului Sfântului Ștefan, consilier intim al actualului stat din partea Italiei), Girolamo Tiraboschi (Bibliotecar în Modena), Lazzaro Spallanzani (Profesor de istorie naturală în Universitatea Regală Pavia, celebră Academie din Europa), Padre Don Ermenegildo Pini (Profesor de istorie naturală în Colegiul S. Alexandru, membru al Societății Patriotice din Milano), Saverio Maneti (Secretar al Academiei Botanice, Geografice -Florența, membru al altor Academii, societăți academice, profesor de medicină, istorie naturală), Giannantonio de Scopoli.

²⁰ *Ibidem*, scrisoarea-capitol I este datată 24 august 1774 și este scrisă la Trieste, scrisoarea-capitol II este datată 27 august 1774, p.17 și este expediată din Trieste capitol capitol 2 p.17, scrisoarea-capitol III este datată în 4 septembrie 1774 și este localizată la Trieste, p.38.

²¹ *Ibidem*, 1.

²² *Ibidem*, p. 214. „quando la lettera è stata scritta dall'Autore mentre trovai nel Bannato di Temeswar” (Traducere proprie).

sugestia primită din partea Mariei Tereza în momentul audienței de „m-au însușit cu curaj scrierile mele, a face mai riguroasă revizuirea, a dezvolta multe lucruri atinse”²³.

Fiecare scrisoare expedită este prezentată sub forma unui capitol al cărui titlu dovedește capacitatea de sistematizare a informației care urmează să fie prezentată și anunșă desfășurarea evenimentelor în legea ordinii cronologice. De fiecare dată când Francesco Grisellini „expediază” o scrisoare-capitol este menționat numele și prenumele persoanei respective și titlurile onorifice de înute, urmând ca în cazul unei noi scrisori adresate aceleiași destinatarului să nu mai avem aceste mențiuni. Scrisoarea în finalul său realizează o recapitulare sumară a evenimentelor relatate sau după caz expunerea caracteristicii personalității prezentate. Chiar dacă abordez stilul epistolar, Francesco Grisellini utilizează notele critice, semnalate prin litere în subsolul unei pagini care sporesc și conținutul științific. Deși subiectul are încărcătură științifică, Francesco Grisellini nu pierde din vedere detaliile specifice unei scrisori oficiale: timpul de evoluție al subiectului istoric, care ar putea afecta capacitatea de concentrare și în alegerea subiectului „nu mă lungesc domnule în elept acest catalog, între timp eu mă pregătesc să îl prezint”²⁴. Interesante sunt și formulele de adresare formulate de Francesco Grisellini destinatarilor: Ilustru (Chiarissimo)²⁵, nobil și în elept (nobile e dottissimo)²⁶, drag prieten (caro amico) Domnule (Signiore), prieten (amico). Utilizarea acestor expresii de polite exprimă recunoașterea meritelor profesionale ale acestor personalități din partea lui Francesco Grisellini.

Scrisoarea în accepțiunea lui Francesco Grisellini este simbolul prieteniei intelectuale „profitând de onoarea incomparabilei dumneavoastră prietenii”²⁷. Francesco Grisellini expediază scrisori persoanelor care au aceleași preocupări științifice și din această cauză repetă mesajul transmis. Conținutul unei scrisori nu este adresat numai unui singur destinatar; destinatarul este ales de autorul istoriei Banatului în funcție de sfera preocupărilor în care se încadrează și de eventuala prietenie. Francesco Grisellini consideră importantă mesajului transmis prin scrisoare ca fundament al soluționării unei probleme științifice. Prin scrisoare conținutul științific este inclus într-un circuit interpretativ care va fi analizat, dezbătut de fiecare dată de un alt destinatar.

În fiecare scrisoare-capitol este precizat cu exactitate intervalul cronologic la care face referire prin relatarea evenimentelor istorice, iar la final urmând să se facă o recapitulare sumară a evenimentelor relatate. Conținutul scrisorilor se remarcă prin aplicarea axei cronologice. Acest criteriu cronologic este observat cu precizie de la conținutul scrisorii I până la scrisoarea VIII, pentru a revenii prin informațiile legate de Banatul istoric în cuprinsul scrisorilor XI, XII, XIII. Începând de la scrisoarea XIV fără a evita criteriul cronologic observăm gruparea capitolelor-scrisori în plan tematic: aspectele geografice, celtoria pe Dunăre, situația minelor, exotismul iganilor, originea latină a valahilor, virtuțile

²³ *Ibidem*, p. VIII. „, m'hanno impegnato di ripulire esse mie lettere, a farvi sopra la piu rigorosa revisione, a sviluppar molte cose alla prima accenata”. (Traducere proprie).

²⁴ *Ibidem*, p. 241., non allungo Chiarissimo Sig. Piu oltre questo catalogo, e mentre mi preparo a trattenerla ulteriormente”. (Traducere proprie).

²⁵ *Ibidem*, p. 38.

²⁶ *Ibidem*, p. 179.

²⁷ *Ibidem*, p. 38. „,profittando io dell'onore della vostra impareggiabile amicizia”. (Traducere proprie).

sociale ale românilor, reformismul economic, originea latină a limbii și poporului român, aspectele naturale.

Între cele două ediții ale istoriei Banatului există câteva diferențe tematice și de abordare. Traducerile în limba română ale ediției în limba germană sunt structurate în două pri, care sintetizează problematica în istorie politică și istorie naturală expusă în stil epistolar. Conținutul *Istoriei civile și al istoriei naturale* este concentrat într-un număr de 21 scrisori, adresate a 8 destinatari. Ediția în limba italiană nu are această structurare informațională și sunt 26 scrisori, adresate unui număr de 15 destinatari. Francesco Grisellini, prestează aceste destinatari comuni, care se regăsesc în cele două ediții ale *Istoriei Banatului*: Lazzaro Spallanzani (Scrisoarea XIX, XX-edia italiană, X-XX-edia germană), Girolamo Tiraboschi (Scrisoarea XVIII-edia italiană, Scrisoarea XVIII-edia germană), Giacomo Durazzo (Scrisoarea IX-edia italiană, Scrisoarea IV-edia germană), Giuseppe di Sperges și Palentz (Scrisoarea XV, XVI, XVII-edia italiană, Scrisoarea V-edia germană), Giovanni Giuseppe di Soro (Scrisoarea XI, XII, XIII-edia italiană, Scrisoarea I, II, III-edia germană), Scopoli (Scrisoarea XXVI-edia italiană, Scrisoarea XXI-edia germană). Nu există o concordanță între conținutul scrisorilor și destinatarii celor două variante, parte din conținutul unei scrisori fiind adresat și unei alte personalități, care manifestă preocupări în tematica respectivă. Ceea ce contează în accepțiunea lui Grisellini este mesajul transmis și corespondența științifică între personalități, dialogul științific, provocarea intelectuală în găsirea unei soluții. Destinatarii acestor scrisori au în comun preocuparea pentru știință, analiză, experiment, utilizarea rațiunii în formularea judecărilor de valoare. Au preocupări diverse: de la fizică, mineralogie, agronomie, cartografie, istorie, lingvistică, realizând o abordare a societății din perspective multiple tocmai pentru o analiză exhaustivă.

Originea latină a limbii și poporului român

Iluminismul aduce în planul abordării istoriografice problema etnogenezei popoarelor mai puțin cunoscute din Europa. Interesul științific al lui Francesco Grisellini privind originea popoarelor a fost reflectat în ediția italiană a istoriei Banatului. Astfel, problema romanității valahilor a fost dezbătută în cadrul ediției italiene în cuprinsul scrisorilor-capitol XVI, XVII adresate lui Giuseppe di Sperges, precum și în scrisoarea adresată bibliotecarului Girolamo Tiraboschi, grupată în capitolul XVIII. (**Anexa nr.3**). Ediția germană va aborda problema originii limbii și poporului român doar în cuprinsul scrisorii-capitol VIII, adresată aceluiași Girolamo Tiraboschi.

În redactarea scrisorilor-capitol, se utilizează o vastă și variată sursă bibliografică. Majoritatea surselor bibliografice folosite în analiza problemei romanității valahilor erau documente editate externe²⁸. Francesco Grisellini argumentează punctele sale de vedere numai prin apelul la sursele documentare externe, neapelând la izvoarele istorice interne. Dar care este motivul pentru care Grisellini nu a cunoscut aceste izvoare istorice interne? Nu putem crede că o personalitate cu deschiderea sa intelectuală ar fi putut refuza consultarea acestor surse bibliografice. Inexistența referințelor bibliografice interne este consecința surselor de

²⁸Tereza Ferro, *Lettere odepliche di Francesco Grisellini di più Accademie Scientifiche...*, în http://www.viaggioadriatico.it/ViaggiADR/biblioteca_digitale/titoli/scheda_bibliografica.2008-09-06.8276118028, p.135.

m rturii autohtone²⁹. În lucr rile istorice ap rute în rile Române în secolul al XVIII-lea i la începutul secolului al XIX-lea constat m s r cia informa ional a surselor interne³⁰. Mai mult, Banatul secolelor XVIII-XIX nu de ine nici o lucrare istorigrafic , cu atât mai mult o lucrare care s trateze problema romanit ii românilor, iar prima lucrare istoric care s aib în plan central romanitatea valahilor din Banat este chiar lucrarea semnat de Francesco Griselini.

Autorul istoriei Banatului din edi ia italian în caracterizarea popula iei romanice de la nordul Dun rii folose te termenul de *vlah*³¹. Utilizarea acestui termen de c tre Francesco Griselini are la baz analiza izvoarelor istorice externe, prin care locuitorii spa iului nord dun rean sunt cunoscu i indirect prin intermediul a ceea ce s-a scris despre ei. De i cunoa terea devine direct , Francesco Griselini utilizeaz o singur dat , în con inutul scrisorii-capitol adresate lui Girolamo Tiraboschi termenul de *român*³². În textul scrisorii XVIII din edi ia italian , Francesco Griselini prezint originea latin a acestui termen *romanus*, forma sa în limba român , *rumanie* i forma italian , *romano*. Utilizând acest termen, Francesco Griselini dore te s demonstreze con tiin a originii latine a românilor. Prezen a termenului *român* în forma latin , italian i român precum i absen a din acest mic dic ionar al termenului valah, demonstreaz o cunoa tere direct a grupului din Banat de c tre Francesco Griselini. Numai în con inutul scrisorii XVI i în dic ionarul aflat în cuprinsul acestei scrisori, autorul vene ian folose te termenul de *român*, cu inten ia clar de a accentua modul prin care este privit latinitatea din interior.

Tematica abordat în scrisoarea-capitol adresat lui Girolamo Tiraboschi demonstreaz latinitatea limbii române i a celei italiene. În demonstrarea originii latine a limbii române i a celei italiene, Francesco Griselini utilizeaz argumentul izvoarelor istorice dar i observa iile sale directe. Exemplele oferite de Anton Maria del Chiaro în lucrarea sa, *Storia della moderna rivoluzione della Valachia* completate de observa iile directe realizate de Francesco Griselini³³, demonstreaz for a argument rii tiin ifice. Domeniul în care se produce diferen a între cele dou edi ii ale lucr rii lui Griselini este num rul exemplurilor oferite.

Costin Fene an ne atrage aten ia c în traducerea din edi ia german a respectat întocmai lista termenilor oferit de Francesco Griselini spre exemplificare³⁴. Edi ia german utilizeaz spre exemplificare i spre sus inerea originii latine a limbii române un total de 247 cuvinte.³⁵ În con inutul acelea i scrisori din edi ia german , istoricul vene ian realizeaz doar compara ia dintre cuvintele exemplificate din limba latin i cea român . Edi ia italian î i propune s argumenteze nu numai originea latin a limbii române dar i a limbii italiene,

²⁹ Francesco Griselini, *Lettere odepliche...*, p. 80.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 179.

³² Girolamo Tiraboschi este destinatarul scrisorii XVIII din edi ia italian i al scrisorii a VIII-a din edi ia german . Existen a termenului român este semnalat i în traducerea lui Costin Fene an în notele de subsol p.197

³³ Costin Fene an, *Încercare de istorie politic i natural* , Editura Facla, Timi oara, p. 191.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Analizând exemplele oferite de Francesco Griselini pentru edi ia german am semnalat urm terea exemplificare a cuvintelor: 17 cuvinte care încep cu litera A, 13 cuvinte cu litera B, 31 cuvinte care încep cu litera C ,15 cuvinte care încep cu litera D, 2 cuvinte care încep cu litera F, 10 1882 cuvinte care încep cu litera G, 11 cuvinte care încep cu litera I, 13 cuvinte care încep cu litera L, 22 cuvinte care încep cu litera M, 11 cuvinte care încep cu litera N , 8cuvinte care încep cu litera O, 33 cuvinte care încep cu litera P, 15 cuvinte care încep cu litera R, 23 cuvinte care încep cu litera S, 5 cuvinte care încep cu litera T, 12 cuvinte care încep cu litera V, 6 cuvinte care încep cu litera U.

realizându-se în acest fel o analiză comparativă privind stratul latin al celor două limbi neolatine. În susinerea acestui argument în cuprinsul scrisorii XVIII din ediția italiană sunt prezente un număr de 354 cuvinte³⁶. Prin superioritatea numerică a cuvintelor din ediția italiană Francesco Grisellini dorește să demonstreze „că avem minima asemănare, sau cel puțin câteva analogii de care se folosesc Valahii și Italienii în mod egal”³⁷. Majoritatea cuvintelor prezentate în cele două ediții sunt din sfera preocupărilor comune, sunt cuvinte uzuale necesare în activitatea cotidiană, astfel încât „un italian îi înțelege pe vlahi”³⁸. Ediția italiană prin analiza comparativă între limba latină -limba română -limba italiană se dorește într-o formă mai modestă un dicționar etimologic adresat în special italienilor interesați în probleme de filologie. Dicționarul prezentat de Francesco Grisellini determină, confruntarea cuvintelor între cele trei limbi³⁹ latină, română și italiană (**Anexa nr.:4**).

Raportul cu personalitățile timpului

Dorind să înțeleagă ceea ce a văzut în Banat, Francesco Grisellini va expedia scrisori în care va relata observațiile sale adresând o provocare intelectuală destinatarilor scrisorilor sau scrisorilor-capitol. În acest fel se instalează un dialog intelectual în formă epistolară, comunicarea având ca obiect Banatul, inclusiv astfel într-un circuit interpretativ. De fiecare dată, autorul ediției italiene stabilește destinatarul în funcție de interesul și preocupările lor dintr-un anumit domeniu. Spiritul enciclopedic al timpului determină ca același mesaj expedit de savantul venețian să ajungă la mai mulți destinatari. În accepțiunea lui Francesco Grisellini, repetarea mesajului este în mod stabilă prin stabilirea destinatarilor multipli determină eficiența și spunsului. Circuitul interpretativ al scrisorii demonstrează că în mintea expeditorului produce o confruntare între ceea ce ține de realitatea concretă existentă în Banat. Integrate în circuitul interpretativ informațiile din Banat sunt acceptate sau respinse numai după analizarea acestora și compararea cu alte situații similare semnalate în Europa.

Prin intermediul lui Giovanni Arduino, unul dintre cei mai importanți destinatari ai scrisorilor expediate, Banatul a fost integrat în circuitul interpretativ european. Noul redactor-șef al ziarului venețian *Nuovo Giornale d'Italia*, a fost într-o intensă corespondență cu Giovangiaco Ferber despre observațiile geologice realizate în diferitele zone europene⁴⁰ și va transmite mai apoi lui Francesco Grisellini parte din constatările acestui cercetător. Cunoșcând conținutul acestor observații, Francesco Grisellini a extins comparația

³⁶ Analizând exemplele oferite de Francesco Grisellini pentru ediția italiană am semnalat următoarele exemplificări a cuvintelor: 29 cuvinte care încep cu litera A, 15 cuvinte care încep cu litera B, 47 cuvinte care încep cu litera C, 13 cuvinte care încep cu litera D, 1 cuvânt care încep cu litera E, 27 cuvinte care încep cu litera N, 18 cuvinte care încep cu litera O, 53 cuvinte care încep cu litera P, 15 cuvinte care încep cu litera R, 48 cuvinte care încep cu litera S, 12 cuvinte care încep cu litera T, 27 cuvinte care încep cu litera V, 8 cuvinte care încep cu litera Z.

³⁷ Francesco Grisellini, *Lettere odepatiche...*, p.230. „che abbiamo la menoma sumiglianza o almeno qualche analogia con quale di cui fann'uso i valache, e gl'Italiani ugualmente in traduzione di edie germane Costin Fene an același mesaj aflat la pagina 206, apare sub forma „dove deasc f r gre c o mulțime de cuvinte italiene și deloc sau mai puțin schimbate, sunt folosite și de către români”.

³⁸ *Ibidem*, p. 232. „, che un italiano capisce i valachi”. În textul ediției germane, mesajul este aflat la pagina 202 sub următoarea traducere „oricând un italian îi va înțelege cu ușurință pe români”.

³⁹ G.B de Toni-*op.cit.*, p. 16. „,mettendo a confronto le vocabule di esse tre lingue”.

⁴⁰ Giovanni Arduino, *Raccolta di Memorie-Chimico Mineralogico, Metallurgiche e Orttografiche del Sig. Giovanni Arduino a di alcuni suoi amici. Tratte dall' Giornale d'Italia indicate nella seguente Tavola*, Venezia, Benedetto Milocco, 1775, p. 3.

ca modalitate de aprofundare a realității din Banat. În ediția italiană a lucrării sale, lui Giovangiaco Ferber îi este închinat scrisoare-capitol ce are un subiect de interes pentru destinatar în anumite zone de munte de lângă Trieste⁴¹.

Francesco Grisellini participă la un circuit intelectual amplu în care sunt implicate persoane cu aceleași preocupări. Ignaz von Born a avut o puternică legătură cu autorul venețian. Traducătorul în limba germană al manuscrisului despre istoria Banatului a cunoscut proiectul editorial încă din 1776⁴² și avea să îl finalizeze conform afirmațiilor oferite de Francesco Grisellini „versiunea a fost realizată sub supravegherea Înțeleptului Domn și Cavaler, Consilier montanistic Ignaz von Born”⁴³ și îi dăruiește scrisorile lui Ferber⁴⁴. Francesco Grisellini în paginile istoriei sale despre Banat menționează activitatea lui Ignaz von Born în Banat care „a descoperit cupru vitros de culoare roșie”⁴⁵ punând în acest fel informația despre descoperirea realizată într-un circuit interpretativ.

Integrând Banatul în circuitul interpretativ numele lui Francesco Grisellini este menționat în cuprinsul scrisorii adresate de Antonio Vallisneri lui Giovanni Arduino⁴⁶. Prin legea stabilită între savanți, se lansează provocarea cunoașterii elementelor sesizate în Banat. Preocupat de studiul apelor minerale von Born solicită colaborarea lui Grisellini „deoarece a efectuat la Viena cercetarea chimică a acestor ape, care i-au fost trimise din Banat în sticle bine sigilate, de la apă dintre izvoarele cele mai vestite”⁴⁷. Între naturalistul italian Lazzaro Spallanzani și Francesco Grisellini va exista un puternic schimb de experiență concretizată în cuprinsul scrisorilor-capitol dedicate din ediția germană (scrisorile I-XI)⁴⁸, iar în ediția italiană, scrisorile XIX și XX⁴⁹.

În spiritul ideilor iluministe sunt „organizate contacte cu cercuri înalte ale societății germane”⁵⁰. Un prim exemplu în această privință este castelul contelui Dietrikstein din Pulska⁵¹ sediul întâlnirilor dintre personalități științifice. Francesco Grisellini în momentul prezenței sale la Viena (martie 1777) este invitat de Ignaz von Born la prânz, prilej de a

⁴¹ Francesco Grisellini, *Lettere odepорiche...*, p. 19.

⁴² Idem, „Scrisoarea luminatului domn Francesco Grisellini, actual Director al Coloniilor Italiene din Banatul Timișan și înscrisă cu observarea Istoriei Naturale, Civile și Economice a aceleiași provincii, asociat al mai multor Academii renumite, a dat numele unei cărți la fel numite.” („Lettera del Chiarissimo Sig. Francesco Grisellini, attuale Direttore della Colonia Italiana nel Bannato di Temeswar ed incaricato delle osservazioni e dell' Istoria Naturale, Civile, ed Economica dell' stessa Provincia, Socio di molte illustri Accademie, scritta al Soggetto nella medesima nominato.”), în *Giornale d' Italia*, 1775, p.194. În cadrul acestei întâlniri Ignaz von Born se oferă să realizeze traducerea manuscrisului privind istoria Banatului. Despre această propunere nu se mai face referință în paginile ziarului *Giornale d' Italia*, dar în nota de subsol a prefaței ei de la *Lettere odepорiche* Francesco Grisellini îi atribuie calitatea de traducător al manuscrisului său din limba italiană în limba germană lui Ignaz von Born.

⁴³ Idem, *Lettere odepорiche...*, p. VIII. „fatta la versione sotto l'ispezione del Chiarissimo Sig. Cavaliere e Consigliere montanistiche Ignaz von Born”. (Traducere proprie).

⁴⁴ Idem, „Lettera dall Sig. Francesco Grisellini al Sig. Giovanni Arduino...”, în *Nuovo Giornale d' Italia*, 1777, p. 293.

⁴⁵ Idem, *Incercare de...*, p. 297.

⁴⁶ Cod. Cicogna, p.d.c.549/293, p. 1, *Lettera dall Vallisneri a Arduino (Scrisoare de la Vallisneri către Arduino)*. În conținutul acestei scrisori Antonio Vallisneri relatează despre intenția sa de a-i dăruia lui Francesco Grisellini ultima sa carte.

⁴⁷ Francesco Grisellini, *Lettere odepорiche*, p. 311.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 230.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 133.

⁵⁰ Victor Neumann, *op.cit.*, p. 176.

⁵¹ Francesco Grisellini, *Lettere odepорiche*, p. 57.

cunoa te pe Sonnefels, custode al Muzeului Imperial și Schemnitz Poda, profesor de matematică⁵², intrând în „anturajul spiritual al iluminismului german”⁵³. Pentru Francesco Grisellini, aceste legături intelectuale comportă o latură umană concretizată prin prietenia avută cu destinatarii scrisorilor expediate. Un caz aparte este cel al raportului avută cu baronul Iosif Brigido pe care îl va cunoaște din 1770 și îi va omagia această colaborare prin dedicarea tomului din 1770 al ziarului *Giornale d'Italia*⁵⁴ acestei personalități. Consolidarea prieteniei se va concretiza în anul 1774 când Iosif Brigido devine protectorul său iar Francesco Grisellini acceptă misiunea oficială din Banat.

Circuitul interpretativ în care este integrat Banatul declanșează un feed-back pozitiv pornind chiar de la debutul scrisorii prin formulele de politețe și recunoașterea implicărilor sale în problema respectivă. În bună măsură, în lucrarea *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvarer Banats im Briefen an Standespersonen und Gelehrten*⁵⁵. (*Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișan*) și *Lettere odeporeche*, Francesco Grisellini realizează această prelucrare științifică pe baza recitării, reanalizării și observării ilor factuale. Multe dintre subiectele abordate vor constitui o provocare științifică, iar altele vor constitui o concretizare practică a realizărilor sale. Este interesantă atitudinea lui Francesco Grisellini în momentul semnării unei descoperiri în Banat, deoarece nu emite niciodată judecăți definitive, chiar și în momentul în care este sigur de ceea ce a semnalat, întotdeauna solicitând muriri și recunoașterea meritelor destinatarului în descoperirea semnalată.

Prin întreaga activitate desfășurată Francesco Grisellini a impus Banatul ca și personaj colectiv în plan european, autorul fiind recunoscut ca „un venețian...”, care a adus la lumină printre altele *Eseul despre istoria politică și naturală a Banatului*, tradus, în limba germană și tipărit la Viena în 1780⁵⁶.

Concluzii

1. Teritoriul Banatului va cunoaște influența iluministă prin intermediul coridorului cultural habsburgic în mod indirect prin intermediul Veneției.
2. Perspectiva venețiană va constitui pentru Francesco Grisellini codul de interpretare și analiza a realității din Banatul secolului XVIII-lea.
3. Francesco Grisellini va fundamenta istoriografia Banatului pentru teritoriul Banatului.
4. Oferă un model de cercetare specific iluminismului- observarea participativă, interviu, analiză, experiența, confruntarea surselor și izvoarelor, obiectivismul.
5. Realizează o bază de informații directe cu accesibilitate pentru cei interesați.
6. Banatul este prezentat ca studiu de caz în contextul general al Europei din secolul al XVIII-lea.

⁵² Idem, „Lettera all Sig. Francesco Grisellini al Chiarissimo Giovanni Arduino...” în *Nuovo Giornale d'Italia*, 1777, p. 297.

⁵³ Victor Neumann, *op.cit.*, p. 175.

⁵⁴ Francesco Grisellini „All' illustrissimo Signor Giuseppe del Sacro Romano Impero, Libero Barone di Brigido”, în *Giornale d'Italia*, fără pagină, 1770.

⁵⁵ Franz Grisellini, *Aus dem Versuch einer politischen und natürlichen...*, fără pagină.

⁵⁶ Muzeul Civic Correr, *Cod. Cicogna*, p.d.c. 2824_11, 209..., fu veneziano., dette alla luce, fra quali *Saggi d'una Storia Politica e naturale del Bannatola* quale tradotta in Tedesca fu stampata a Viena nel 1780”.

Bibliografie

Izvoare inedite

Muzeo Civic Correr Vene ia, Cod. Cicogna: . p.d.c. 2824_11, 209 3361, 3206, 3207, 16409, 1763_q, 321_q, 3268-q, PDC2824/11.

Izvoare edite

Arduino, Giovanni, *Raccolta di Memorie-Chimico Mineralogico, Meltalurgiche e Oritografiche del Sig. Giovanni Arduino a di alcuni suoi amici. Tratte dall` Giornale d'Italia indicate nella seguente Tavola*, Benedetto Milocco, Venezia, 1775.

Griselini, Francesco, *Lettere odepорiche. Ove suoi viaggi e le di lui osservazioni spettanti all storia naturale ai costumi di vari popoli e sopra piu altri interessanti oggetti si descrivono, giuntevi parecchie memorie dello stesso autore, che riguardano le scienze e le arti utili* Tomo I, presso Gaetano Motta, Milano, 1780.

Griselini, Franz, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvarer Banats im Briefen an Standespersonen und Gelehrten*. Viena, 1780.

Periodice

Griselini, Francesco, *Giornale d'Italia spettante alla scienza naturale e principalmente all agricoltura, alle arti ed al commercio*, Milacco, Venezia, 1764 -1776.

Griselini, Francesco, *Nuovo Giornale d'Italia spettante alla scienza naturale e principalmente all* agricoltura, alle arti ed al commercio*, Milacco, Venezia, 1776-1777.

Studii

Ferro, Teresa, "Griselini i români", în *Din istoria ideilor lingvistice*, vol.III, Editura Universit ii de Vest, Timi oara, 1998.

Gräff, Rudolf, "Imaginea românilor din Banat în viziunea unor c rturari i func ionari austrieci", în *Identitate i alteritate. Studii de imagologie*, vol. II, Editura Universitar Clujean , Cluj-Napoca, 1998.

Neumann, Victor, "Interferen e luministe i romantice sud-est europene", în *Revista de istorie i teorie literar* , nr.4, Timi oara, 1984.

Toni, B.B., "Francesco Griselini-viaggiatore e naturalista veneziano del secolo XVIII", în *Archivio di Storia della Scienza*, vol I, Anno I, nr.1, Marzo, 1919.

Torcellan, Gianfranco, "Giornalismo e cultura illuministica nel settecento Veneto", în *Estrato del Giornale Storico della Letteratura italiana*, vol. 60, fasc.430, 1963.

Lucr ri generale i de specialitate

Armbruster, Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*. Edi ia revizuit i ad ugit , Editura Enciclopedic , Bucure ti, 1993.

Baudrillard, Jean, Guillaume Marc, *Figuri ale alterit ii*, Editura Paralela 45, Pite ti, 2002.

Bec, Cristhian, *Istoria Vene iei*, Editura Corint, Bucure ti, 1999.

Berenger, Jean, *Istoria Imperiului Habsburgic*, Editura Teora, Bucure ti, 2000.

Blaga, Lucian, *Gândirea româneasc în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editura tiin ific , Bucure ti, 1966.

Curinschi, Gheorghe, *Vene ia*, Editura Tehnic , Bucure ti, 1972.

Del Piero, Piero, *Il mito americano nella Venezia del' 700*, Liviana Editrice, Padoa, 1986.

- Docea, Vasile, *Străniile de alături. Explorări în istoria minorităților și a comunicării interculturale*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2004.
- Ehrler, Johann Jakob, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura de Vest, Timișoara, 2006.
- Grancea, Mihaela, *Trecutul de astăzi. Tradițiile și inovațiile în cultura română*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2009.
- Griselini, Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Traducere și prefață de Costin Feneșan, Editura Facla, Timișoara, 1984.
- Griselini, Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Traducere și prefață de Costin Feneșan, Editura de Vest, Timișoara, 2006.
- Griselini, Franz, *Aus dem Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen 1716-1778*, Verlag des Sudostdeutschen Kulturwerkes, München, 1969.
- Hof Im, Ulrich, *L'Europa dell'illuminismo*, Editori Laterza, Bari, 2005.
- Iorga, Nicolae, *Cinci conferințe despre Veneția*, Aez mântul de Tipografie Datina Românească, Vlenii de Munte, 1926.
- Krischan, Alexander, *Banاتفorschung als Aufgabe, Ehrengabe zum 75. Geburtstag*, München, 1999.
- Maior, Petru, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Editura Junimea, Iași, 1990.
- Moschini, Giannatomo, *Della letteratura veneziana del secolo XVIII fine ai nostri giorni*, tomo terzo, Dalla stamperia palese, Venezia, 1806.
- Munteanu, Ioan, *Banatul istoric 1867-1918. Populația*, vol. 1, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2006.
- Neumann, Victor, *Convergență și spiritualitate*, Editura Eminescu, București, 1986.
- Neumann, Victor, *Neam, popor sau națiune? Despre identități politice europene*, ediția a II-a, Editura Curtea Veche, București, 2005.
- Neumann, Victor, *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, Editura Polirom, Iași, 2006.
- Papadima, Ovidiu, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, Editura Minerva, București, 1975.
- Procacci, Giuliano, *Istoria Italianilor*, Editura Politică, București, 1975.
- Saccardo Rosanna, *La stampa periodica veneziana fino alla caduta della Repubblica*, vol.2, n.2, Tipografia del Seminario di Padova, Padova, 1952.
- Stoica de Haeg, Nicolae, *Cronica Banatului*, Studii și ediții de Damaschin Mioc, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969.
- Torcellan, G., *Iluministi italiani. Riformatori della antiche repubbliche dei ducati dello stato pontificio e delle isole*, tom VII, vol.46, Riccardo Ricciardini Milano-Napoli Editore, 1965.
- Toynbee, Arnold, *Ora e în mâna noastră*, Editura politică, București, 1979.
- Vallsechi, Franco, *L'assolutismo illuminato in Austria e in Lombardia*, vol.2, Zanichelli, Bologna, 1922-1934.
- Venturi, Franco, *Settecento riformatore. L'Italia dei lumi*, vol.2, Giulio Einaudi editore, Torino, 1990.
- Vovelle, Michel, *Omul Luminilor*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Wolff, Larry, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca luminilor*, Editura Humanitas, București 2000.

Webografie

Larosa, Angela, *Lettere odepорiche di Francesco Grisellini di più Accademie Scientifiche...*, in

http://www.viaggioadriatico.it/ViaggiADR/biblioteca_digitale/titoli/scheda_bibliografica.2008-09-06.8276118028.

Anexe

Anexa nr.:1

Lettere odepорiche. Ove suoi viaggi e le di lui osservazioni spettanti all storia naturale ai costumi di vari popoli e sopra piu altri interessanti oggetti si descrivono, giuntevi parecchie memorie dello stesso autore, che riguardano le scienze e le arti utili

Biblioteca National Marcian , Vene ia

Anexa nr.2.

Destinatarii scrisorilor de corespondență : *Lettere odeporiche...* – varianta în limba italiană

Numrul scrisorii	Destinatarul - Varianta în limba italiană	Funcția de înalt
1	Giusseppe Stella	Profesor medicin , Veneția
2	Anton Targioni Tozzetti	Profesor medicin -Florența, președintele bibliotecii Magliabellina, asociat al mai multor bibliotecari din Europa
3	Giovangiaco Ferber	Membru al Academiei Regale-Stockholm, Societatea Agronomic Geografic -Florența, Padova, profesor de istorie naturală -Mittan
4	Giovanni Arduino	Asociat al Academiei de Științe și Economie supraindendent agrar-Veneto, Bunuri culturale
5	Giovanni Arduino	
6	Giovanni Arduino	
7	Giovanni Arduino	
8	Luigi Di Dietrikstein	Consilier intim al statului
9	Giacomo Durazzo	Nobil genovez, comandant al Ordinului Sfântul Ștefan, Cavaler intim al statului
10	Societatea Regală Engleză	
11	Giovanni Giuseppe di Soro	Mai marele cavaler general cu ordinul militar Maria Tereza, comandant al Pieții din Timișoara
12	Giovanni Giuseppe di Soro	
13	Giovanni Giuseppe di Soro	
14	Ernesto Neumann di Pukolt	Paroh al bisericii din Timișoara, consistor eclesiazăstic, preot , canonic al catedralei
15	Giusseppe di Sperges și Palentz	Cavaler al Ordinului Sfântului Ștefan, consilier intim al actualului stat din partea Italiei
16	Cavaliere Giovanni Giuseppe di Soro	
17	Cavaliere Giovanni Giuseppe di Soro	
18	Girolamo Tiraboschi	Bibliotecar în Modena
19	Lazzaro Spallanzani	Profesor de istorie naturală în Universitatea Regală Pavia, celebre Academii din Europa
20	Lazzaro Spallanzani	
21	Padre Don Ermenegildo Pini	Profesor de istorie naturală în Colegiul S. Alexandru, membru al Societății Patriotice din Milano
23	Padre Don Ermenegildo Pini	
24	Saverio Maneti	Secretar al Academiei Botanice, Geografice- Florența, membru al altor Academii, societăți academice, profesor de medicină , istorie naturală
25	Saverio Maneti	
26	Giannantonio de Scopoli	

Anexa nr.3 . Francesco Grisellini, *Lettere odeporiche...*

Denumirea dat românilor
Scrisoarea XVII, p.180

Anexa nr.:4

Francesco Grisellini, *Lettere odeporiche...* Scrisoarea XVIII, p. 216

